

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНА ПРИРОДА ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ СУБ'ЄКТІВ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

© 2016 ГАВЛОВСЬКА Н. І.

УДК 658

Гавловська Н. І. Інституціональна природа економічної безпеки суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності

У статті проаналізовано середовище функціонування вітчизняних підприємств – суб'єктів ЗЕД і визначено особливості формування їх економічної безпеки. Запропоновано не тільки здійснювати аналіз інституціонального середовища на макро- і мезорівнях, а й визначати особливості інституціональних угод у межах контрактної парадигми. Підкреслено, що при взаємодії суб'єктів у сфері ЗЕД здійснюється укладання угод, при цьому угоди на внутрішньому ринку можуть суттєво відрізнятися від угод на зовнішньому ринку. Доведено, що підвищена складність інституціональних угод на зовнішніх ринках повинна компенсуватися відповідними вигодами або перевагами для суб'єктів господарювання. Визначено особливості формування принципал-агентських відносин у сфері ЗЕД із урахуванням опортуністичної поведінки та асиметричності інформації. Здійснено конкретизацію ролей суб'єктів, задіяних у сфері зовнішньоекономічної діяльності, з урахуванням їх впливу на економічну безпеку підприємств.

Ключові слова: інституціональне середовище, економічна безпека, зовнішньоекономічна діяльність, принципал, агент.

Рис.: 2. **Табл.:** 2. **Бібл.:** 9.

Гавловська Наталія Іванівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту, Хмельницький національний університет (вул. Інститутська, 11, Хмельницький, 29016, Україна)

E-mail: nataligavlovska@gmail.com

УДК 658

UDC 658

Гавловская Н. И. Институциональная природа экономической безопасности субъектов внешнеэкономической деятельности

В статье проанализирована среда функционирования отечественных предприятий – субъектов ВЭД и определены особенности формирования их экономической безопасности. Предложено не только осуществлять анализ институциональной среды на макро- и мезоуровнях, но и определять особенности институциональных соглашений в рамках контрактной парадигмы. Подчеркнуто, что при взаимодействии субъектов в сфере ВЭД осуществляется заключение сделок, при этом сделки на внутреннем рынке могут существенно отличаться от сделок на внешнем рынке. Доказано, что повышенная сложность институциональных соглашений на внешних рынках должна компенсироваться соответствующими выгодами или преимуществами для субъектов хозяйствования. Определены особенности формирования принципал-агентских отношений в сфере ВЭД с учетом оппортунистического поведения и асимметрии информации. Конкретизированы роли субъектов, задействованных в сфере внешнеэкономической деятельности, с учетом их влияния на экономическую безопасность предприятий.

Ключевые слова: институциональная среда, экономическая безопасность, внешнеэкономическая деятельность, принципал, агент.

Рис.: 2. **Табл.:** 2. **Библ.:** 9.

Гавловская Наталья Ивановна – кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры менеджмента, Хмельницкий национальный университет (ул. Институтская, 11, Хмельницкий, 29016, Украина)

E-mail: nataligavlovska@gmail.com

Havlovskaya N. I. The Institutional Nature of the Economic Security of Actors of the Foreign Economic Activities

The article analyzes the environment of functioning of the domestic enterprises – actors of FEA, identifies peculiarities of establishing their economic security. It is proposed not only analyze the institutional environment at macro and meso levels, but also determine the features of institutional arrangements within the contract paradigm. It has been emphasized that, while interacting in the sphere of FEA, the actors conclude deals, and the dealing in the domestic market can differ substantially from the dealing in the foreign markets. It is proved that the increased complexity of the institutional arrangements in the foreign markets should be compensated through the relevant benefits or advantages for economic entities. Features of formation of the principal-agent relations in the sphere of FEA have been determined, taking into account the opportunistic behavior and asymmetry of information. Roles of the actors involved in the sphere of foreign economic activity have been specified, taking account of their impact on the economic security of enterprises.

Keywords: institutional environment, economic security, foreign trade activities, principal, agent.

Fig.: 2. **Tabl.:** 2. **Bibl.:** 9.

Havlovskaya Nataliia I. – PhD (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Management, Khmelnytsky National University (11 Instyutskya Str., Khmelnytskyi, 29016, Ukraine)

E-mail: nataligavlovska@gmail.com

Економічна безпека підприємств суб'єктів ЗЕД значним чином залежить від середовища їх функціонування. При цьому зовнішнє середовище має інституціональний характер, а внутрішнє – обумовлюється існуванням відповідних внутрішньо-системних механізмів (функціонування, управління, розвитку та інших). Серед зазначених механізмів саме механізм управління обумовлює ефективність взаємодії внутрішньосистемних складових та адекватність реакції на виклики зовнішнього (інституціонального) середовища, що в багатьох випадках має суто прикладний інструментально-технологічний характер і залежить від специфіки діяльності суб'єкта ЗЕД. Тому ґрунтовне дослідження інституціональної природи середовища функціонування підприємств суб'єктів ЗЕД є передумовою подальшого формування складових їх еконо-

мічної безпеки та необхідного управлінського інструментарію.

Дослідженням інституціональної теорії науковці займаються тривалий час, однак наукових розробок і напрацювань у напрямку впливу складових інституціонального середовища на економічну безпеку підприємств не так багато. Серед дослідників необхідно виділити: Козаченко Г. В., Манцурова І. Г., Погорелова Ю. С., Рудніченка Є. М., Шаститко А. Е. та інших.

Основним завданням статті є визначення специфіки інституціонального середовища функціонування вітчизняних підприємств – суб'єктів ЗЕД та безпосереднього впливу середовища на їх економічну безпеку.

З позиції формування економічної безпеки вітчизняних суб'єктів господарювання необхідно детально дослідити як інституціональне середовище на макро- і

мезорівнях, так і інституціональні угоди у межах контрактної парадигми. Ці елементи взаємопов'язані та, з одного боку, генерують небезпеки і загрози, а з іншого – забезпечують дію захисних механізмів, регламентуючи загальні умови функціонування суб'єктів господарювання на різних ринках і у процесі взаємодії з контрагентами. Для деталізації впливу основних складових інституціональної теорії на економічну безпеку підприємств – суб'єктів ЗЕД сформовано *табл. 1*, де наведено трактування основних понять інституціональної теорії з позиції формування економічної безпеки підприємства – суб'єкта ЗЕД.

Оскільки класичні визначення інституційної теорії були наведені вище й лише адаптовані до сфери ЗЕД у *табл. 1*, деталізовано пояснювати їх недоцільно. Однак дещо конкретизуємо їх у контексті впливу на економічну безпеку підприємств – суб'єктів ЗЕД. Так, інститути, перш за все, беруть участь у формуванні формальних чинників впливу на економічну безпеку суб'єкта ЗЕД, які реалізуються головним чином у нормативних актах різного рівня. Формування неформальних чинників впливу на економічну безпеку суб'єкта ЗЕД – це прерогатива інституцій, причому значну частину таких чинників складно об'єктивізувати, однак це не зменшує їх вагомості при здійсненні ЗЕД. Інституціональні угоди передбачають визначення характеру (або формалізацію) взаємовідносин суб'єкта ЗЕД і потенційного контрагента. При цьому на етапі попереднього розгляду умов угоди (як формалізованої, так і неформалізованої) існує можливість попередження негативного впливу такої взаємодії на економічну безпеку відповідного суб'єкта – учасника угоди.

З позиції економічної безпеки інституціональне середовище ми пропонуємо розглядати, як поле гри суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, що характеризується відповідним рівнем безпеки взаємодії.

Значимо, що інституціональне середовище та економічні відносини формуються і змінюються у складній взаємодії (*рис. 1*). З одного боку, суб'єкти економіки та інститути формують і розвивають ці відносини. Інститути висловлюють і закріплюють наявну систему економічних відносин. У самій зміні інститутів та інституціонального середовища реалізуються інтереси соціальних верств населення і груп, що відображають місце і соціально-економічні ролі в загальній системі економічних відносин. З іншого боку, самі економічні відносини розвиваються під впливом ситуації, інституційного середовища, стабілізуючи економічний порядок і фіксуючи в своїх елементах – нормах, традиціях, правилах поведінки, організаціях, системах прийняття рішень, різні етапи соціально-економічної історії [5, с. 575].

Специфіка правил і норм вітчизняного інституціонального середовища та інституційного середовища контрагента глобально впливають на формування інституціональних угод, а соціокультурний фактор, що проявляється в діючій системі управління безпосереднього суб'єкта господарювання, формує локальний вплив на взаємовідносини конкретних бізнес-партнерів.

Особливий акцент при взаємодії суб'єктів у сфері ЗЕД робиться на укладанні угод, при цьому угоди на внутрішньому ринку можуть суттєво відрізнятися від угод на зовнішньому ринку. Для більшості суб'єктів господарювання актуальними є і перші, і другі вищезазначені угоди, відповідно, завжди виникає питання в їх доцільності та концентрації зусиль щодо їх реалізації. Підвищена складність інституціональних угод на зовнішніх ринках повинна компенсуватися відповідними вигодами або перевагами для суб'єктів господарювання, оскільки неминучі трансакційні витрати й опортуністична поведінка різних агентів (у т. ч. і агентів держави) можуть нівелювати всі переваги зовнішньоекономічної діяльності для конкретного суб'єкта господарювання. У сфері зовнішньоекономічної діяльності неможливо

Таблиця 1

Основні поняття інституціональної теорії з позиції формування економічної безпеки підприємства – суб'єкта ЗЕД

Поняття	Визначення поняття	Вплив на економічну безпеку суб'єкта ЗЕД
Інститути	Специфічні функціональні й організаційні форми колективної діяльності, що є стійкими структурними утвореннями і регламентують зовнішньоекономічну діяльність суб'єктів господарювання [2, с. 53]	Формування формальних чинників впливу на економічну безпеку суб'єкта ЗЕД
Інституції	Звичаї, традиції, правила і норми соціальної поведінки, згідно з якими суб'єкти господарювання здійснюють зовнішньоекономічну діяльність [2, с. 53]	Формування неформальних чинників впливу на економічну безпеку суб'єкта ЗЕД
Інституціональні угоди	Домовленості між індивідами і (або) їх групами, що визначають способи кооперації та конкуренції у сфері ЗЕД [9, с. 135]	Визначення характеру (або формалізація) взаємовідносин суб'єкта ЗЕД і потенційного контрагента з можливістю попередження негативного впливу на їх економічну безпеку
Інституціональне середовище	Сукупність різнорівневих інститутів, які розглядаються як інституційна матриця формальних правил і неформальних обмежень у сфері ЗЕД [3, с. 26]	Поле гри суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, що характеризується відповідним рівнем безпеки взаємодії

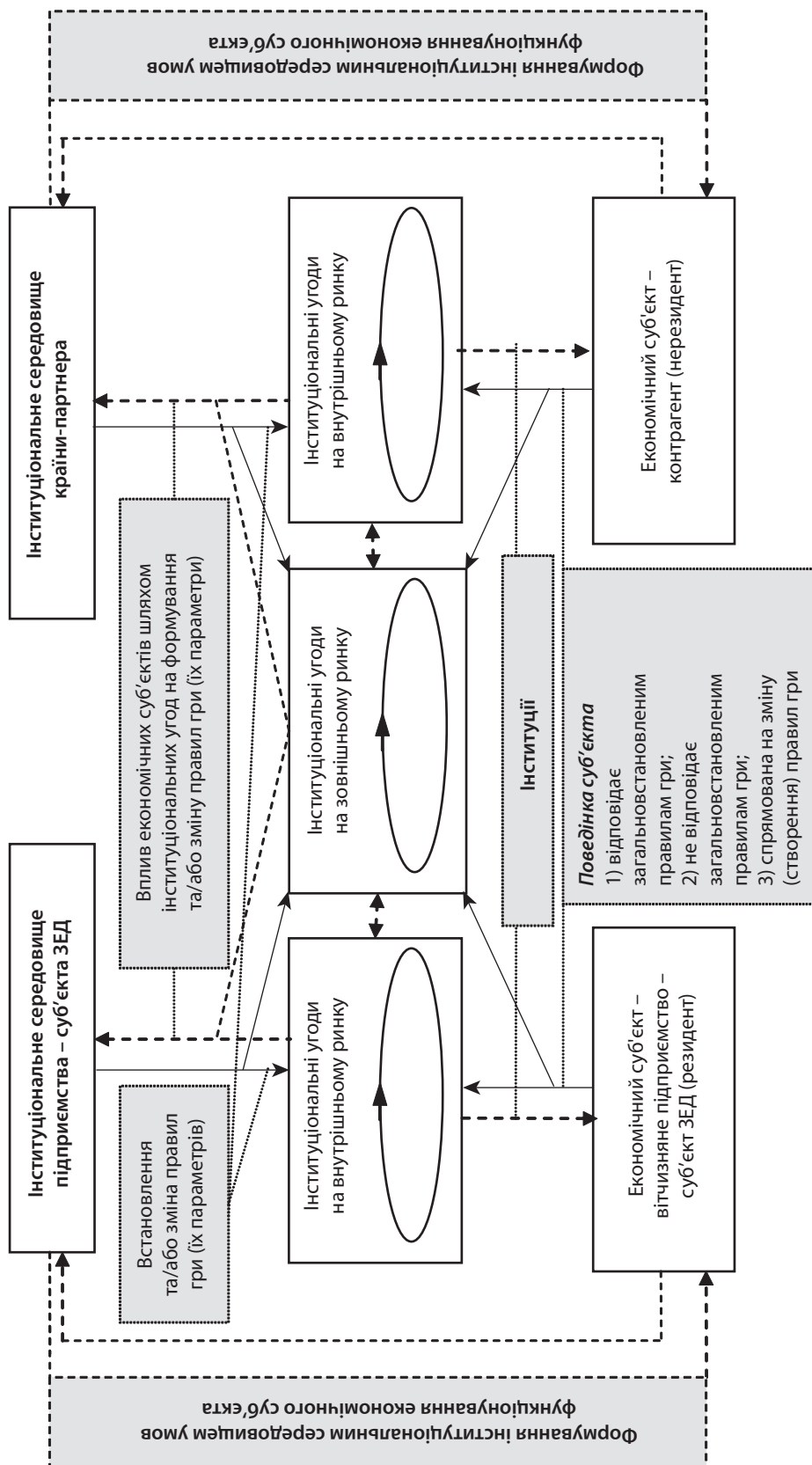

Рис. 1. Система взаємовідносин бізнес-партнерів у сфері ЗЕД у контексті інституціональної теорії

дотримуватися класичних підходів інституціональної теорії щодо правил і норм переважно більшістю агентів і пояснення специфічних умов взаємодії й унікальних факторів, що впливають на всі процеси взаємодії.

Спрощення підходів стосовно обґрунтування доцільності трансакцій економічних агентів призводить до хибних висновків і можливої втрати економічної вигоди. Опортунізм, асиметричність інформації, соціокультурні фактори є надзвичайно актуальними для суб'єктів ЗЕД як на етапі попереднього прийняття рішень щодо укладання угод, так і безпосередньо у процесі їх реалізації. І якщо соціокультурні фактори можуть бути попередньо визначені з достатнім рівнем надійності і достовірності, то передбачити прояви опортуністичної поведінки і виявити асиметричність інформації в деяких випадках практично неможливо, і у такому контексті мова йде про «чисті» підприємницькі ризики та схильність керівництва до ризику при укладанні угод. Незважаючи на всі інституціональні передумови, укладання угод у переважній більшості випадків зводиться до прийняття рішення конкретною особою або групою осіб щодо доцільності/недоцільності взаємодії з конкретним бізнес-партнером (агентом). Тобто виникає баланс безпеки взаємодії, згідно з яким аналізуються економічні вигоди і потенційні небезпеки. При цьому досягти стовідсоткового визначення всіх імовірних небезпек практично неможливо в умовах обмеженої інформації та обмеженої раціональності поведінки агентів. Схематично процес формування принципал-агентських відносин у сфері ЗЕД із урахуванням опортуністичної поведінки та асиметричності інформації наведено на *рис. 2*.

Як зазначає А. Е. Шаститко, опортуністична поведінка – це ключова концепція неоінституціональної теорії, що відноситься до пояснення поведінки людини. Її суть виражається в прагненні індивіда реалізувати власні егоїстичні інтереси, які супроводжуються проявами підступності та обману [8]. В основі опортуністичної поведінки лежить розбіжність економічних інтересів, обумовлена обмеженістю ресурсів, невизначеністю і, як наслідок, недосконалою специфікою умов контракту [7, с. 253]. І розглядати цей процес доцільно не лише з позиції окремого індивіда, а й з позиції суб'єкта господарювання у ролі індивіда.

З точки зору контрактного процесу виділяють передконтрактну (*ex ante*) та постконтрактну (*ex post*) опортуністичну поведінку [7, с. 253]. Згідно з А. С. Скоробогатовим, кожному з цих типів відповідає своя форма прояву опортунізму, що є одночасно формою асиметричності інформації, а саме – передконтрактний опортунізм проявляється в прихованій інформації та згодом породжує проблему несприятливого відбору (*adverse selection*), а постконтрактний опортунізм – у прихованих діях, що призводять до проблеми морального ризику (*moral hazard*) [6].

Щодо умов виникнення опортунізму, то перша умова пов'язана з протиріччям інтересів взаємодіючих економічних агентів, що створює підстави для виникнення розподільного конфлікту.

Як друга умова можуть виступати «асиметричний розподіл інформації між контрагентами або залежність одного із взаємодіючих суб'єктів економічних відносин при симетричному розподілі інформації між ними. У результаті, в першому випадку опортуністична поведінка проявляється в прихованій формі, будучи заснованою на маніпулюванні асиметричної інформації. У другому випадку, коли виникає проблема недоцільності припинення сформованих економічних відносин, дії суб'єкта опортунізму можуть бути очевидними для контрагента» [4]. Незалежно від характеру прояву результатом опортунізму є «порушення умови Парето-оптимальності, досягнутої в рамках угоди. У результаті поліпшення становища суб'єкта-опортуніста досягається за рахунок погіршення становища контрагента. Ще одним важливим параметром опортуністичної поведінки є навмисність дії» [4, с. 8].

Як зазначає В. Сімонова, «система взаємовідносин принципал – агент являє собою основну сферу досліджень з проблеми опортунізму. При цьому представлені в літературі підходи обмежуються розглядом проблеми опортуністичної поведінки агента, виключаючи з аналізу опортунізм протилежного боку економічних взаємовідносин – принципала» [4, с. 10].

У вищезазначеному контексті для сфери ЗЕД надзвичайно актуальним є питання визначення ролей (принципала, агента, клієнта або контрагента) (*табл. 2*), оскільки в різних ситуаціях безпосередньо роль і поведінка суб'єктів взаємовідносин може суттєво відрізнятися, при цьому генеруючи і опортунізм, і свідому асиметричність інформації, що обумовлює різний вплив на економічну безпеку суб'єктів господарювання.

Таблиця 2

Визначення можливих ролей суб'єктів сфери ЗЕД у межах теорії принципал-агентських відносин

Принципал	Агент	Клієнт
Держава		
+	-	+
Суб'єкт підприємницької діяльності (вітчизняний)		
+	+	+
Суб'єкт підприємницької діяльності (іноземний)		
+	+	+

Відповідно до табл. 2 найпростіші варіанти, коли один із суб'єктів ЗЕД виконує лише одну роль, практично не викликає ускладнень у її трактуванні. Однак з метою забезпечення власної економічної безпеки, передусім, суб'єкти підприємницької діяльності здатні ускладнювати свої ролі для формування дієвих захисних механізмів.

Отже, конкретизація ролей суб'єктів задіяних у сфері ЗЕД глобально пов'язана з такими аспектами її здійснення:

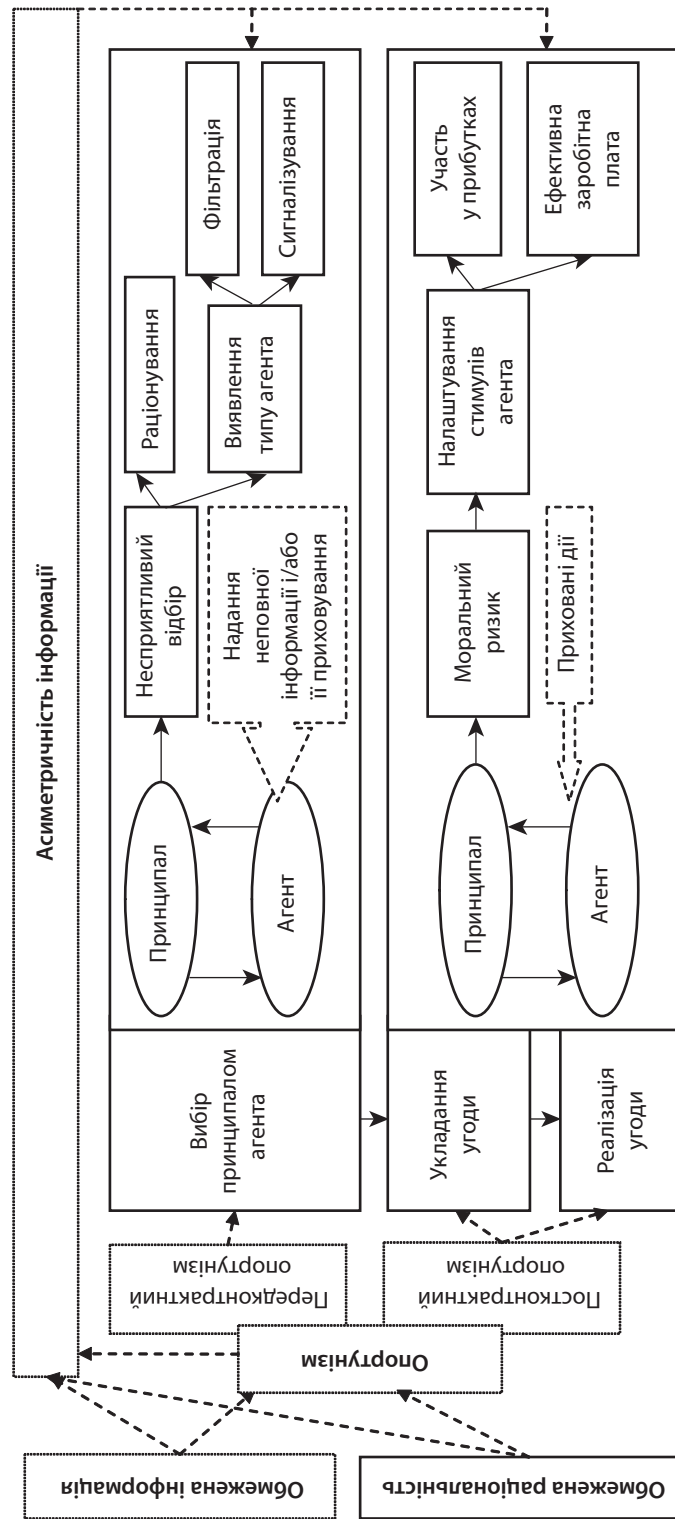

Рис. 2. Процес формування принципал-агентських відносин у сфері ЗЕД із урахуванням опортуністичної поведінки та асиметричності інформації
Джерело: розроблено за [1, с. 50].

1) взаємодія відбувається на рівні підприємство-підприємство (або агент-агент), тобто вітчизняний суб'єкт ЗЕД здійснює пошук партнера на зовнішніх ринках відповідно до своїх вимог і загального бачення результативності та безпеки взаємодії на рівноправних і взаємовигідних умовах;

2) вітчизняна компанія (принципал) виходить на зовнішній ринок, створюючи реально або фіктивно пов'язане підприємство (агента), і стає повноправним

учасником ринку певної країни, при цьому реально залишаючись вітчизняним суб'єктом ЗЕД;

3) вітчизняна компанія (принципал) виходить на зовнішній ринок, створюючи реально або фіктивно пов'язане підприємство (агента), який забезпечує потреби клієнта (яким реально може бути вітчизняна компанія-принципал);

4) принципал-агентські відносини між материнською і дочірньою компанією можуть бути діаметраль-

но протилежно трансформовані з метою захисту інтересів компанії на вітчизняному ринку. Тобто для захисту компанії на вітчизняному ринку реальний агент материнської компанії стає «на папері» принципалом і функціонує згідно з правилами і нормами інституційного середовища певної країни за місцем реєстрації, при цьому на вітчизняному ринку для такої компанії формується «захисне поле». Воно дозволяє отримувати певні переваги при взаємодії з фіскальними органами та іншими контролюючими суб'єктами та забезпечує певний рівень «недоторканності» для фіктивного агента;

5) принципалом виступає вітчизняна компанія, а агентом – іноземна. У такому контексті принципал формує замовлення і здійснює вибір агентів, відповідно агенти дотримуються основних підходів принципала;

6) принципалом є іноземна компанія, відповідно агентом виступає вітчизняна компанія. Це переважно вимагає часткової трансформації бізнес-процесів відповідно до вимог принципала і в перспективі може призвести до поглинання агента принципалом;

7) принципалом є держава (будь-якої країни), агентом – відповідно суб'єкт господарювання;

8) держава також може бути і клієнтом, який взаємодіє з певними агентами інших держав.

Ситуації 2–4 можуть виникати і будуть актуальними і для іноземних суб'єктів підприємницької діяльності, але з позиції їхнього інституційного середовища і захисту власних інтересів та бізнесу в цілому.

ВИСНОВКИ

Інституціональна теорія є базисом не тільки для пояснення процесів взаємодії основних суб'єктів ринку у сфері зовнішньоекономічної діяльності, але і надає можливість висвітлення сутності економічної безпеки і специфіки її формування (у т. ч. і для суб'єктів ЗЕД). Окрім того, процес формування принципал-агентських відносин у сфері ЗЕД також детально аналізується за допомогою інституціональної теорії та дозволяє обґрунтувати можливі сценарії розвитку подій на зовнішніх та внутрішніх ринках. Тому за відсутності фундаментальних досліджень забезпечення економічної безпеки вітчизняних підприємств – суб'єктів ЗЕД доцільно в подальших наукових працях застосовувати методи економіко-математичного моделювання для розроблення відповідних сценаріїв та програм розвитку окремих зацікавлених підприємств. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Гончарова Е. Б. Институциональная экономика : учеб. пособие / Е. Б. Гончарова, Я. В. Попова, Е. П. Гончарова. – Волгоград : ИУНЛ ВолгГТУ, 2014. – 96 с.
2. Зотов В. В. Институциональные проблемы реализации системных функций экономики / В. В. Зотов, В. Ф. Пресняков, В. О. Розенталь // Экономическая наука современной России. – 2001. – № 3. – С. 51–69.
3. Манцуrow I. Г. Институційне планування в системі державного регулювання економіки : монографія / I. Г. Манцуrow. – К. : НДЕІ, 2011. – 655 с.
4. Симонова В. Л. Институты управления эндогенным оппортунизмом в системе принципал-агент : автореф. дис.

... канд. экон. наук: 08.00.01 / В. Л. Симонова. – Екатеринбург, 2006. – 26 с.

5. Скаржинский М. И. Избранные труды. / М. И. Скаржинский. – Кострома : КГУ им. Н.А. Некрасова, 2005. – 752 с.

6. Скоробогатов А. С. Институциональная экономика : курс лекций. [Электронный ресурс] / А. С. Скоробогатов. – СПб. : ГУ-ВШЭ, 2006. – Режим доступа : <http://ie.boom.ru/skorobogatov/theme6.htm>

7. Шаститко А. Е. Неинституциональная экономическая теория / А. Е. Шаститко. – М. : ТЕИС, 2002. – 591 с.

8. Шаститко А. Е. Предметно-методологические особенности новой институциональной экономической теории / А. Е. Шаститко. // Вопросы экономики. – 2003. – № 1. – С. 24–41.

9. Davis, L. Institutional Change and American Economic Growth: A First Step towards a Theory of Institutional Innovation / L. Davis, D. North // Journal of Economic History. – 1970. – Vol. 30. – Issue 01. – С. 131–149.

REFERENCES

- Davis, L., and North, D. "Institutional Change and American Economic Growth: A First Step towards a Theory of Institutional Innovation". *Journal of Economic History*, vol. 30, no. 1 (1970): 131-149.
- Goncharova, E. B., Popova, Ya. V., and Goncharova, E. P. *Institutsionalnaya ekonomika* [Institutional Economics]. Volgograd: IUNL VolgGTU, 2014.
- Mantsurov, I. H. *Instytutsiine planuvannia v systemi derzhavnoho rehuliuвання ekonomiky* [Institutional planning in the system of state regulation of economy]. Kyiv: NDEI, 2011.
- Simonova, V. L. "Instituty upravleniya endogennym oppor-tunizmom v sisteme printsipal-agent" [Institutions of governance endogenous opportunism in the principal-agent]. *Avtoref. dis. ... kand. ekon. nauk: 08.00.01*, 2006.
- Skarzhinskiy, M. I. *Izbrannyye trudy* [Selected works]. Kostroma: KGU im. N. A. Nekrasova, 2005.
- Skorobogatov, A. S. "Institutsionalnaya ekonomika" [Institutional Economics]. <http://ie.boom.ru/skorobogatov/theme6.htm>
- Shastitko, A. E. *Neoinstitutsionalnaya ekonomicheskaya teoriya* [Neoinstitutional economic theory]. Moscow: TEIS, 2002.
- Shastitko, A. E. "Predmetno-metodologicheskiye osobennosti novoy institutsionalnoy ekonomicheskoy teorii" [Substantive and methodological features of the new institutional Economics]. *Voprosy ekonomiki*, no. 1 (2003): 24-41.
- Zotov, V. V., Presnyakov, V. F., and Rozental, V. O. "Institutsionalnyye problemy realizatsii sistemnykh funktsiy ekonomiki" [Institutional problems of implementing the system functions of the economy]. *Ekonomicheskaya nauka sovremennoy Rossii*, no. 3 (2001): 51-69.